

מסכת נדרים

במאמר שלפנינו נעסוק בייחודיות של מסכת נדרים, לעומת שאר מסכתות הש"ס.

לשונות שבתלמוד. ובדף פח: כבר ביארנו שהרבה לשונות באו במסכתא זו שאינם מדוקדקים כל כך והדברים נראין.

ובשיטה מקובצת (דף ו ע"א): בזאת המסכתא ובמסכת נזיר יש כמה לשונות מיותרות שלא כמנהג תלמודינא, הרי"ף ז"ל. ובעל השיטה מקובצת בעצמו כתב כך כמה פעמים, בדף יא ע"א: סברוה וכו'. חלוקה שישת מסכתא זו מכל שיטות שאר מסכתות, דאילו בשאר מסכתות היכא דפתחי במילתא בלשון לימא או בסברוה לא מתוקמא מילתא הכי ואילו בהא מסכתא אף על גב דפתחי בלשון לימא או בסברוה מיתוקמא מילתא בהכי. וראה בדף יב ע"א: דגריס מיתיבי במקום תא שמע הואיל ולשון תשובה הוא מכל מקום.

כאמור במסכת זו ישנם שינויי נוסחאות רבים. הדבר בולט במיוחד בפירושי הר"ן, שהוא הפירוש העיקרי הנלמד עם דפי הגמרא. גם בשאר מסכתות הש"ס היו חילופי גרסאות ולרוב הוגהה לשון הגמרא על פי גרסת רש"י. אולם במסכת נדרים נוסח הגמרא שלפנינו אינו תואם תמיד לנוסח שהיה בידי הר"ן ושילפי כתב את פירושו. כך שלעתיים הולמד את דברי הר"ן תוהה על הלשון שהביא מהגמרא.

הגהות המהרש"א

נראה שריבוי הנוסחאות גרם לשינויים ולשיבושים בפירושי הראשונים שנדפסו על הדף. המהרש"א עסק בהגהת לשון המסכת ולשון המפרשים. וכך הוא כתב בתחילת המסכת: **במסכת זו לא ירדתי רק להגיה הטעיות מפני שהן רבות בג' הפירושים ויותר בדברי התוספות, וע"כ מנעתי ידי מלחדש בה שום דבר חוץ מתיקון הטעיות כפי ע"ד. והוא מתקן 'הגהות על גמרא רש"י רא"ש ור"ן' ו'הגהות על תוספות', וכך לאורך המסכת כולה הוא עוסק בהגהות ותיקונים. במיוחד הוא מתקן את לשון דברי התוספות שיש בהם שיבושים קשים. אף בדבר הלכתי ה"ט בשו"ע מגיה את לשון התוספות וכותב (יורה דעה סימן ריז, ס"ק ל): **ואל יקשה בעיניך שהגהתי בדבריהם שאותן התוספות מלאים טעויות לכל רגיל לקרותם. ואכן, דברי התוספות למסכת זו נלמדים פחות מדברי התוספות בשאר מסכתות הש"ס.** השינויי בפירושים למסכת זו שנדפסו מסביב לדברי הגמרא,**

כינוי נדרים כנדרים וחרטים ככרטיש ושכונות כשכונות ונזירות כנזירות ואמור לחכירו מודרני כסך פופרטי כסך מרוחקי כסך שאני אובל רך שאני טעם רך אמור טענה אילך רבי עקיבא מהו חוכך כוה להחמיד:

אם לא שאלנו כן הרי הוה אמר כי חלוף חוכך בן נדרים וחרטים ככרטיש ושכונות כשכונות ונזירות כנזירות ואמור לחכירו מודרני כסך פופרטי כסך מרוחקי כסך שאני אובל רך שאני טעם רך אמור טענה אילך רבי עקיבא מהו חוכך כוה להחמיד:

כל

כל

בני נדרים כנדרים וחרטים ככרטיש ושכונות כשכונות ונזירות כנזירות ואמור לחכירו מודרני כסך פופרטי כסך מרוחקי כסך שאני אובל רך שאני טעם רך אמור טענה אילך רבי עקיבא מהו חוכך כוה להחמיד:

בימים אלו כלל ישראל מתחיל בלימוד הדף היומי את מסכת נדרים מן התלמוד בבלי. במאמר שלפנינו נעסוק בייחודיות של מסכת זו – מסכת נדרים, לעומת שאר מסכתות הש"ס.

כבר ב'צורת הדף' שלפנינו יש הבדל בין מסכת זו למסכתות אחרות. במסכת זו, בצד הפנימי של העמוד נדפס פירוש רש"י עם הכותרת: 'רש"י, ובצד השני נדפס פירוש הר"ן, ולא ככל שאר המסכתות שנדפס שם תוספות, ודברי התוספות למסכת זו נדפסים בשולי העמוד. בלימוד מסכת זו עוסקים בעיקר בדברי הר"ן שמבאר את פשת הגמרא עם הרחבה.... ופחות בדברי רש"י – שהוא אינו לרש"י (ראה במסגרת)! וכך גם פחות לומדים את דברי התוספות, וכפי שזרעה הלהן.

זהו השינוי הבולט בצורת הדף, אמנם השינוי המהותי הוא בנוסח הגמרא.

לשון מסכת נדרים שונה מעט ממסכתות אחרות. סגנון המסכת שונה משאר המסכתות, וכן ישנם מטבעות לשון שמצויות במסכתות הש"ס ואינן מופיעות במסכת זו. כך במקום 'תיקן' נכתב במסכת נדרים 'תיבעי' ובמקום 'תא שמע' נכתב 'מיתיבי'. וכמו כן מטבע הלשון הנפוץ בש"ס 'תנו רבנן' אינו נמצא כלל במסכת זו (ראה במסגרת). וכבר רבותינו הראשונים כתבו במסכת נדרים היא 'לשון משונה' כפי שנוח להלן. וכבר נציין, שבמסכת זו רבו הגרסאות, ונפלו בה שיבושים, כך בגוף דברי הגמרא וכך גם בפירושי הראשונים למסכת, וכפי שנוח להלן.

לשון נדרים משונה הוא

תחילת נכתוב על כמה וכמה שינויים, ונלך שלב אחר שלב, וננסה לבאר ענייני חשוב זה.

כבר רבותינו הראשונים מפרשי התלמוד העירו על הנוסח השונה שבמסכת זו.

בתוספות בדף ז ע"א: **תיבעי לך – פי' כמו תיקן ולשון נדרים משונה (היינו שבמקום התיבה 'תיקן' שמשמעותה שלדבר אין לתרוק, נכתב 'תיבעי').**

ובדף כ, אמר מר אין נשאלין – **לשון נדרים משונה הוא. והרא"ש דף ב ע"ב ד"ה ותו, שלשון נדרים משונה, וכן בעוד מקומות בפירושו. וכך גם בשיטה מקובצת (דף ט ע"ב): לשון תנא דמסכת נדרים משונה היא ברוב מקומות.**

הלשון - במסכת נדרים 'לשון משונה' ומדוע ישנם גרסאות רבות במסכת הפירוש - מדוע לומדים במיוחד את פירוש הר"ן, ומדוע כמעט ולא עוסקים בדברי התוספות, והאם הר"ף רבי יצחק אלפסי כתב את הר"ף למסכת נדרים הביאור - מי חיבר את 'פירוש רש"י', מדוע חיבר הרא"ש פירוש למסכת זו ועל עמלו של המהרש"א בהגהת המסכת ופירושי הראשונים

מי כתב את פירוש רש"י למסכת

פירוש רש"י הנדפס בדפי מסכת נדרים, איננו לרש"י – רבינו שלמה יצחקי. הראשון שכתב על כך במפורש הוא בעל ה"שיטה מקובצת", שכתב: **הפירוש שבדפוס אינו הפירוש מרש"י ז"ל**. ולמעשה כל האחרונים הסכימו לכך. כבר ה'בית יוסף' שהביא מדברי רש"י למסכת כתב 'המפרש' ולא כתב רש"י (אורח חיים סימן מז, חושן משפט סימן קפו) וכך ה'ב"ח ה'מגן אברהם' ועוד שכתבו 'המפרש' או 'הפירוש שלפנינו'. ואחרים היעב"ץ, מהר"ט אלגאזי, רבי עקיבא איגר ועוד, שכתבו 'המפרש המכונה רש"י' וכן שאינו לרש"י. החיד"א בכמה מחיבוריו הרבים עסק בעניין. בספרו "שם הגדולים" (חלק גדולים, מערכת ש אות לה) הוא קובע **פירוש מסכת נדרים מדף פ"ב אינו פירוש רש"י**. והוא מציין שבדפוס כתוב שהוא מפירוש רבנו גרשום מאור הגולה (ראה דף כב ע"ב באמצע, ובדף כה ע"ב בסוף המשנה). הוא מדקדק בלשון ה'בית יוסף' (ח"מ קפו) שכתב **'דהוא מפרש לא חש לקמחיה'** (ברש"י: לא חושש למה שטוחן (קמח) ומוציא מפיו אם חייטים אם פסולת, כלומר אינו מקפיד ומשגיח על דיבורו). והחיד"א מבאר שלא ייתכן שה'בית יוסף' יכתוב לשון כזה על רש"י ולא על רבנו גרשום, והוא מרחיב מאוד בעניין. בעוד מספריו עוסק החיד"א בעניין דון בדבריו האם חלק מהפירוש הוא כן מרש"י, ומביא גם בשם אביו. כך בהרחבה רבה ב'ברכי

שכאמור שונים משאר המסכתות, אינם כלל וכלל דבר חדש. במהדורה החשובה של הש"ס שנדפסה בוונציה בשנים ר"פ – רפ"ג על ידי המדפיס דניאל בומבירג, שעל פיה נקבע סדר דפי הגמרא עד היום, כבר בה היה שינוי במסכת זו. במסכת נדרים שנדפסה בשנת רפ"ב נדפס פירוש רש"י (המיוחס לרש"י) במקומו המקובל, בצד הפנימי של העמודים, פירוש רבנו ניסים – הר"ן בצד החיצוני של העמודים, ופירוש הרא"ש למטה בתחתית העמוד (צורה זו נשמרת עד היום). ואילו התוספות נדפסו בסוף המסכת ברציפות (ראה צילום העמוד הראשון). ובשער נכתב: מסכת נדרים עם שלשה פירושים שונות וגם התוספות אבל אינם במקומם כי אם בסוף המסכתא בעבור שהם מוטעים בתכלית, נדפס ע"י דניאל בומבירגו בחדש תמוז בשנת רפ"ב לפ"ק פה ויניציאה.

היינו שהמדפיסים הדפיסו את פירוש הר"ן לצד דברי הגמרא, ומתחת לגמרא הדפיסו את פירוש הרא"ש, והעירו שנוסח התוספות מוטעה ולכן לא הדפיסו אותו על הדף, אלא רק בסוף. מאז ועד היום, במשך חמש מאות שנה, הצורה דומה במהותה אמנם נוספו דברי התוספות בשולי הדפים, וכן החל ממהדורת ווילנא לצד דברי רש"י נדפסה כותרת: רש"י (רק במסכת זו, וכאמור הפירוש אינו לרש"י).

פירוש הר"ן הוא פירוש נרחב יותר מפירוש רש"י והוא כולל ביאור פשט הגמרא, הרחבה ומשא ומתן בדברים וכן מביא מדברי הרמב"ן ועוסק בהם ואף מביא פסק הלכה. פירוש הרא"ש הוא 'פירוש', לא פסקי הרא"ש ולא תוספות הרא"ש, כפי שיש למסכתות אחרות, אלא פירוש פשט הגמרא. (כאן המקום להעיר, שראיתי מי שכתב שהפעם הראשונה שנדפסה מסכת זו – מסכת נדרים היא בוונציה במהדורה זו משנת רפ"ב, בעוד שמסכתות אחרות נדפסו קודם לכן, בעיקר ע"י המדפיסים לבית שונצינו שהדפיסו בתקופת ראשית הדפוס, והוא סובר שזה מהטעם שבתקופה זו לא למדו מסכת נדרים. אבל הדבר אינו נכון, מסכת זו נדפסה ע"י המדפיסים לבית שונצינו אך המסכתות אינם בנמצא כיום. ובנוסף, בתקופה זו של אמצע שנות

הר' כבר למדו בכל המקומות את מסכת נדרים, וכפי שנראה להלן).

עתה ננסה להבין, מה גרם לכל אלו הדברים: השינויים בכמה מטבעות לשון ובסגנון הגמרא, הגרסאות הרבות, השינויים במפרשי הדף והשיבושים בלשונם.

במשך מאות שנים לא למדו ולא עסקו במסכת נדרים. החל מאמצע תקופת הגאונים, וליתר דיוק בשנות ד' ת"ר הפסיקו ללמוד בבבל מסכת נדרים.

הדבר נכתב בכמה מתשובות הגאונים שנכתב בהם שלא למדו מסכת נדרים ולא עסקו בהפרת נדרים, וכן בכמה וכמה מספרי רבותינו הראשונים נזכר להדיא שלא למדו מסכת נדרים בתקופת הגאונים.

לא נשנית נדרים בישיבה

בדברי הקדמונים מובא הדבר בקשר לאמירת 'כל נדרי' ביום הכיפורים. ונכתב שהיו מקומות שלא אמרו 'כל נדרי' כי לא הפרו נדרים ולא למדו מסכת נדרים. היינו שהיו מאות שנים שלא עסקו בישיבות בלימוד מסכת נדרים.

הדבר נמצא בכמה וכמה תשובות ששרדו מתקופת הגאונים, כך בספר "תשובות הגאונים – שערי תשובה" סימן קמג: יכולים הציבור להתנות ביום הכיפורים כל נדרים שנודרין משנה זו לשנה אחרת. נדרים אינם נשנים בשתי ישיבות (-סורא ופומפדיתא) היום יותר ממאה שנה וכן אמר מר יאודאי ז"ל דאנן לא גרסינן נדרים ולא ידעינן לאסור ולהתיר בה לא נדר ולא שבועה. ושם בסימן קמה עוסק בהתרת נדרים בתוך הדברים נכתב: הוא זה מן ההלכה, אבל מר יהודאי גאון ז"ל לא נשנית נדרים בישיבה והגאונים שאחריו נמנעו מלהתיר נדרים אלא לדבר מצוה כגון שימת שלום בין איש לאשתו...

רב יהודאי גאון כיהן בשנים ד'תרי"ג – ד'תרי"ח, ואת הדברים הביא רב נטרונאי גאון, שחי כמאה שנים אחר כך, וכתב כמה וכמה תשובות והספר הלכות קצובות מן הגאונים מיוחס לו.

בספר "הלכות קצובות" (סימן קכב): בשם רב נטרונאי. וששאלתם יכולין הציבור להתנות בראש השנה וביום הכפורים כל נדרים שנודרין משנה זו לשנה אחרת. תשובה, נדרים אין נשנית בשתי ישיבות היום יותר ממאה שנה, וכן אמר רב יהודאי גאון נהורא דעלמא ז"ל דאנן לא גרסינן נדרים ולא ידעינן לאסור ולהתיר בה לא נדר ולא שבועה ואין נוהגים לא בישיבה ולא בכל מקום להתיר נדרים לא בראש השנה ולא ביום הכפורים, אלא שמענו שבשאר ארצות אומרים כל נדרי ואסרי, אבל אנו לא ראינו ולא שמענו מרבתינו.

הרי שרב נטרונאי גאון מביא שכבר רב יהודאי גאון אותו הוא מכנה 'נהורא דעלמא' מחמת שהיה סגי נהור, אמר שאנחנו לא לומדים נדרים ולא מפירים נדרים.

ובספר "אורחות חיים" (הלכות יום הכפורים): מר רב האיי גאון ז"ל בר רב נחשון גאון ז"ל להלכה כרבא דמחמיר דהוא בתרא ואין אנו מפירין נדרים ולא נהיגינן להפר לא בראש השנה ולא ביום הכפורים ולא שמענו מרבתינו שהיו נוהגים כל עיקר... ונשאל גאון בהאי ענינא וזה תורף השאלה והתשובה, וששאלתם אם יכולין ציבור להתנות ביום הכפורים על כל נדרים שנודרים משנה זו לשנה אחרת. נדרים אינם נשנים בשתי ישיבות היום יותר ממאה שנה וכן אמר רב יהודאי גאון נהורא דעלמא דאנן לא גרסינן נדרים ולא ידעינן לאסור ולהתיר בה לא נדר ולא שבועה, ואין ראינו לא בישיבות ולא בכל מקום להתיר נדרים לא בראש השנה ולא ביום הכפורים אלא שמענו שבשאר ארצות אומרים כל נדרי, עפ"ל הגאון בעל ספר העתים ז"ל.

את ספר העתים חיבר הקדמון רבי יהודה בן ברזילי הנשיא אלברצלוני ולפנינו רק חלק מהחיבור, וחלק זה אינו מצוי בידינו.

שער מסכת נדרים מתלמוד בבלי

